

Ethische knopen door/ hakken in het sociaal werk

Kris Stas
Agnes Verbruggen
Hilde Vlaeminck

ACADEMIA
PRESS

 STEUNPUNT
ALGEMEEN WELZIJSWERK

© Academia Press
P. Van Duyseplein 8
9000 Gent

Tel. 09/233 80 88
info@academiapress.be

Fax 09 233 14 09
www.academiapress.be

Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en
multimediadivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Vormgeving en opmaak: Twin Media, Culemborg

Kris Stas, Agnes Verbruggen, Hilde Vlaeminck
Ethische knopen doorhakken in het sociaal werk
Gent, Academia Press, 2013, 101 p.
Tweede licht gewijzigde oplage

ISBN 978 90 382 1953 0
D/2013/4804/7
NUR 752

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

INLEIDING	5
HOOFDSTUK 1: HET DENK-KADER	11
1.1 De fundering van het DenK-kader	12
1.2 DenK in drie dimensies	15
1.3 Het blanco DenK-kader	20
1.4 Sociaal werk als goede praktijk	24
HOOFDSTUK 2: VERSCHILLENDE TOEPASSINGEN VAN HET DENK-KADER IN ÉÉN CASUS	25
2.1 Voorstelling van de casus	26
2.2 Toepassing door ervaren praktijkwerker A	28
2.3 Toepassing door ervaren praktijkwerker B	31
2.4 Toepassing door een student	35
2.5 Toepassing van het DenK-gereedschap door ervaren praktijkwerker C	43
2.6 Enkele vaststellingen over het gebruik van het DenK-kader	48
2.7 Gedachten over het sociaal werk als goede praktijk	49
HOOFDSTUK 3: TOEPASSING VAN HET DENK-KADER IN VERSCHILLENDE CASUSSEN	51
3.1 Toepassing van het DenK-kader in een eerste casus	52
3.2 Toepassing van het DenK-kader in een volgende casus	62
3.3 Ethische kwesties uit de praktijk van het sociaal werk	70
3.3.1 Casus ‘Verslaving en huisregels’	70
3.3.2 Casus ‘Grensoverschrijdend gedrag’	70
3.3.3 Casus ‘Verontruste man’	71
3.3.4 Casus ‘Zwartwerk horeca’	72
3.4 Enkele vaststellingen over het gebruik van het DenK-kader	73
3.5 Gedachten over het sociaal werk als goede praktijk	75

HOOFDSTUK 4: VUISTREGELS EN VALKUILEN BIJ HET GEBRUIK VAN HET DENK-KADER	77
4.1 Het doel van het DenK-kader	78
4.2 Vuistregels	79
4.3 Valkuilen	85
TER AFRONDING	89
BIJLAGEN	93
Bijlage 1: DenK-gereedschap	94
Bijlage 2: Referentiekader kritische lezers	96
AANBEVOLEN LITERATUUR	99

Inleiding

*Een volwaardig mens ben je pas
als je betrokken bent*

Hessel

Beste lezer,

Als sociaal werker word je, bij de uitoefening van je vak, onvermijdelijk geconfronteerd met te nemen beslissingen. Beslissingen die niet enkel gestoeld zijn op theoretische inzichten, methodische ervaringen, correcte toepassingen van regels en codes, maar beslissingen die je ook vanuit moreel oogpunt verdedigbaar vindt. Het gaat er niet alleen om dat je als sociaal werker je job goed doet, maar dat je in een concrete situatie ook het 'goede' kiest.

Dit boek wil daarbij een hulpmiddel zijn. We weten immers dat een beslissing onderbouwen een moeizame bezigheid kan zijn, die bovendien veel onzekerheden oproept. Want elke keuze raakt aan de keuze die je niet maakte.

De auteurs zijn de volgende kritische lezers zeer dankbaar voor hun bijdrage:

Lezers studenten:

Badisco, S.; Bouquet, K.; Coussens, E.; Decloedt, J.; Janssens, H.; Mahieu, M.; Merliot, E.; Meuleman, M.; Mortier, T.; Scheers, L. en Van de Rostijne, K.

Lezers welzijnswerkers:

Basstanie, P.; Bonte, J.; Braeckman, L.; Deblonde, K.; Dewaele, N.; Goris, M.; Jorissen, S. en collega; Lavaert, T.; Leys, M. en Willaert, D.

Inleiding

Waar het verhaal begint...

Drie docenten beroepsethiek en deontologie, uit drie verschillende opleidingen sociaal werk in Vlaanderen, ontmoeten elkaar en spreken uiteraard over ethische kwesties in het sociaal werk. Ze stellen in hun lessen en vormingen vast dat sociaal werkers in Vlaanderen – zowel in de opleiding als in het werkveld – nood hebben aan meer ondersteuning als de praktijk hen met ethische knopen confronteert. Het idee voor een gezamenlijke publicatie vloeit als vanzelf uit deze ontmoeting voort. Hun ambitie daarbij is een boek dat zowel bruikbaar moet zijn voor de bacheloropleiding als voor de brede praktijk van het sociaal werk. Momenteel zijn de meeste boeken over ethiek van Nederlandse signatuur of gericht op andere professies (psychologen, therapeuten, orthopedagogen).

De drie collega's wensen een denkkader te ontwikkelen dat vlot toepasbaar is in concrete casuïstiek van de beroepspraktijk. Via praktijkvoorbeelden en reflectievragen wil dit boek de gevoeligheid voor ethische kwesties bij de lezers aanscherpen.

Werkwijze van de auteurs

Om een kijk te krijgen op actuele praktijkvragen wisselden de auteurs examencasussen uit van studenten en veldcasussen van praktijkmensen. Na overleg en discussie bleek een casus uit een OCMW-context, namelijk casus Renato, bruikbaar als werkcasus voor deze publicatie. Het OCMW is immers een basisvoorziening die voor elke sector in de welzijnszorg en voor elke afstudeerrichting herkenbaar, toegankelijk en relevant is.

Deze casus werd voorgelegd aan een groep kritische lezers. Deze groep bestaat deels uit laatstejaarsstudenten uit de verschillende afstudeerrichtingen binnen sociaal werk en deels uit ervaren praktijkwerkers met ankers in maatschappelijk werk, sociaal cultureel werk, personeelswerk en sociaal juridische dienstverlening. Sommige lezers verkozen een eigen casus als uitgangspunt te nemen.

Eerst werd door de auteurs een nieuw denkkader ontwikkeld. Het is een synthese van de bestaande instrumenten die momenteel in de drie Vlaamse hogescholen en in uiteenlopende vormingsreeksen en bijscholingsprogramma's worden aangeleerd. Om de toegankelijkheid van dit denkkader te toetsen, werd het eerst aangeboden aan een laatstejaarsstudente sociaal werk (8.stud.ind.) en aan een ervaren sociaal werker (6.prakt.ind.). Hun feedback resulteerde in het drastisch bijsturen van het denkkader.

In een latere fase kregen alle lezers dit bijgespijkerde denkkader. Ze testten het denkkader uit op de werkcasus of op een eigen casus en gaven uitvoerig schriftelijke feedback. Ook deze feedback leidde tot het bijvijlen van het denkkader tot zijn huidige vorm.

Het denkkader heeft als naam het vierletterwoord DenK gekregen.

De stem van de lezers: nood aan denkgereedschap

Vooraf op aandringen van de ervaren praktijkwerkers onder de lezers werd een instrument voor de dagelijkse praktijk ontworpen dat de naam DenK-gereedschap kreeg (in bijlage en tevens als leeswijzer). Het is een praktische tool voor de gebruiker die reeds voldoende vertrouwd is met het denkkader zoals dat in hoofdstuk 1 wordt voorgesteld. Wie louter en alleen het denkgereedschap benut, mist de onderliggende visie en de motivering die het uitgebreide denkkader aanbiedt. Wie stap voor stap door het uitgebreide denkkader gaat, wordt immers aangezet tot zorgvuldig afwegen en rekening houden met verschillende invalshoeken bij het begrijpen en doorhakken van de ethische knoop. Het DenK-gereedschap is vooral nuttig tijdens een teambespreking of een collegiaal overleg. Het DenK-kader leent zich zowel voor individueel gebruik als voor collegiale toetsing of een casusbespreking in teamverband.

Wie schrijft?

In het boek wordt gebruik gemaakt van casussen uit verschillende contexten van sociaal werk. In de casusbenadering ligt de focus eerder op de ethische knoop dan wel op de casusfeiten. Elke mogelijke overeenstemming met een reële situatie berust hierbij op toeval. De bijdrage van de groep 'kritische lezers' wordt duidelijk aangegeven via verwijzingen in de tekst. In afspraak met de lezers bevatten deze verwijzingen geen eigennamen, maar wel referentienummers. Aan de hand van deze nummers wordt duidelijk of het een bijdrage is van een student dan wel van een ervaren welzijnswerker. Het referentienummer geeft ook aan of de lezer het denkkader individueel invulde dan wel samen met collega's. Achteraan in het boek bevindt zich een overzichtstabel van de verschillende lezers.

De ervaren praktijkwerkers komen uit de volgende contexten van het sociaal werk: straat-hoekwerk, de personeelsdienst van een school, de sociale dienst van een OCMW, de sector armoedebestrijding, de sector algemeen welzijnswerk, de sector thuiszorg, de sector dienstverlening vakbond, sector sociaal cultureel werk, de sector onderwijs: bachelor sociaal werk, de sector geestelijke gezondheidszorg. We zijn hun dankbaar voor hun kostbare tijd en voor hun verhelderende, kritische feedback en suggesties.

Doel van het boek

Wie met collega's overleg pleegt over ethische kwesties, stelt geregeld vast dat het afwegen en overwegen in het gesprek vastloopt in chaotische cirkelredeneringen. Het denkkader uit het boek wil gedachten en inzichten helpen ordenen. Het geeft zuurstof aan het denken en het bevordert een kritische bevraging van standpunten. Twee of drie mensen weten meer dan één, op voorwaarde dat het gesprek verloopt als een dialoog, niet als een gevecht om het grote gelijk.

Let wel, dit betekent niet dat het uiteindelijke morele oordeel per definitie een consensusbeslissing is. Het is uiteindelijk de hulpverlener die de ethische kwestie aankaartte, die tot een

moreel verantwoorde en uitvoerbare beslissing moet komen. De ethische dialoog ondersteunt, bevraagt, daagt uit, maar dwingt niet. De inbreng van collega's kan het draagvlak voor beslissingen vergroten en helpen onderbouwen, maar niet overnemen. Het ethisch overleg kan overigens ook resulteren in een scherpere kijk op de kwestie, waardoor de hulpverlener een andere keuze maakt dan wat het team voorstelde. Het denkkader helpt in dit geval om de doorslaggevende aspecten uit de analyse concreet te benoemen. De beslissing is dan beter – lees: bewuster – onderbouwd. Nauwgezet en zorgvuldig overwegen is de boodschap. Essentieel is dat de dialoog met collega's een forum biedt tot tegenspraak, een overleg dat argumenten aftoetst en verbreedt.

Werken met het denkkader vergt tijd en die is vaak schaars. Een organisatie die tijd investeert in morele oordeelsvorming, genereert op langere termijn tijdswinst. Het denkkader wordt dan immers meer en meer vertrouwd en laat zich vlotter hanteren.

Sociaal werkers beseffen dat de huidige samenleving verwacht – zelfs erop aandringt – dat beslissingen gefundeerd worden en verdedigbaar zijn. Dit maakt deel uit van de professionele identiteit. Het denkkader wil daar graag toe bijdragen.

Voorstelling inhoud en opbouw

Hoofdstuk 1 legt uit hoe het DenK-kader opgebouwd is en fundeert dit. De lezer vindt in dit hoofdstuk ook het blanco DenK-kader. Dit kan onder meer in collegiaal overleg als concreet denkinstrument ingezet worden.

Het tweede hoofdstuk geeft vier toepassingen van het DenK-kader bij de aangeboden OCMW casus Renato. Het maakt duidelijk dat het DenK-kader tot uiteenlopende keuzes en argumenten leidt.

Het derde hoofdstuk illustreert hoe het DenK-kader kan worden toegepast in uiteenlopende ethische kwesties uit verschillende werksettings van het sociaal werk.

In een vierde hoofdstuk worden vuistregels en valkuilen bij het gebruik van het DenK-kader opgesomd en via talrijke praktijkvoorbeelden van de kritische lezers geconcretiseerd. Tot slot bepleiten de auteurs dat een DenK-kader bijdraagt tot de verdere legitimering van het beroep als sociaal werk, essentieel voor een uitgesproken betrokken (cf. citaat Hessel) vakgebied.

Twee bijlagen werden hieraan toegevoegd. Bijlage 1 bevat het DenK-gereedschap. Het is een praktisch hulpmiddel, een geheugensteun voor de dagelijkse toepassing van het DenK-kader. Bovendien wordt dit DenK-gereedschap ook als een handige bladwijzer toegevoegd. Een nuttige tool bij teamoverleg, bijvoorbeeld, of gewoon als individueel houvast. Bijlage 2 bevat de referentietabel van de kritische lezers, studenten en sociaal werkers die het denkkader uittestten.

November 2012
Hilde, Agnes en Kris

Hoofdstuk 1: Het DenK-kader

*Denken zonder ervaring is leeg,
maar ervaring zonder denken is blind*

Kant

Centraal in dit boek staat een denkkader voor sociaal werkers om de ethische basis van hun werk helder en mededeelbaar te maken. Dit hoofdstuk vertelt met welke bouwstenen en vanuit welke visie op sociaal werk het denkkader ontwikkeld werd. Daarna wordt het blanco of oningevulde denkkader gepresenteerd. Tot slot wordt verhelderd dat het hanteren van een gedeeld denkkader een bijdrage levert aan het herkennen en waarderen van *practice wisdom*. Ook dat draagt bij tot een solide basis voor goed sociaal werk.

1.1. De fundering van het DenK-kader

1.1.1. Kan een sociaal werker ooit goed doen?

Dit boek gaat over sociaal werkers die een antwoord zoeken en vinden op de vraag ‘wat is goed sociaal werk?’ en over de manier waarop ze hun standpunt in het werkveld verantwoorden. De dagelijkse praktijk doet op hen een concreet appel. Dit appel wordt soms ervaren als het moeten doorhakken van een onmogelijke knoop. Sociaal werkers zoeken steeds opnieuw naar een antwoord op vragen zoals: wat moet ik hier doen, wat wil ik hier doen, wat behoor ik te doen?

Deze vragen bevatten het woord ‘doen’. Het lijkt in eerste instantie te gaan over de pragmatische, de praktische, de technische kant van het sociaal werk. Maar sociaal werk is een beroep en dit betekent dat het voor dit ‘doen’ een maatschappelijk mandaat heeft om in iemands leven tussenbeide te komen. Mee daardoor geeft sociaal werk vorm aan de maatschappij.

Dat houdt in dat sociaal werk zich nooit uitsluitend tot pragmatiek beperkt, maar altijd, per definitie ook een ethische dimensie heeft. Het woord ‘ethisch’ verwijst naar een dimensie die dieper ligt dan de verantwoording naar effectiviteit, efficiëntie en kwaliteit. Sociaal werk is een intrinsiek ethisch beroep. Elke zorg is niet noodzakelijk goed en sociaal werkers zijn geen betere mensen dan anderen. Juist daarom is het belangrijk om vanuit de beroepspositie bewust om te gaan met de ethische dimensie in sociaal werk.

Wie op een professionele wijze aan sociaal werk doet, moet in staat zijn om het intuïtieve en het louter uitvoerende te overstijgen. Een sociaal werker is immers iemand die niet puur op gevoel navigeert en zich niet beperkt tot het klakkeloos uitvoeren van wat anderen voorschrijven, zonder kritische reflectie.

Dit vereist dat een sociaal werker een zekere afstand kan nemen. Deze afstand is een noodzakelijke voorwaarde om kritische vragen te kunnen stellen, zowel bij gangbare probleemdefinities als bij de (niet-)evidentie van de plaatsen waar het sociaal werk wordt ingezet. Anders gezegd: de sociaal werker moet bereid en bekwaam zijn om zich te positioneren binnen een feitelijke (werk)context, binnen de geldende maatschappelijke normen, maar ook binnen de fundamentele waarden die sociaal werk als beroep richting en doel geven. Dit leidt uiteindelijk tot de fundamentele vraag over wat goed sociaal werk is.

1.1.2. Wat is goed sociaal werk en wie bepaalt dat?

Het antwoord op de vraag ‘Wat is *goed* sociaal werk?’ kan vanuit meerdere perspectieven worden gegeven. Vanuit de wetenschap, bijvoorbeeld, maar ook vanuit het overheidsbeleid, vanuit het organisatiemanagement, vanuit de cliënt, vanuit de sociaal werker.

Dit boek focust op wat sociaal werkers zélf ‘goed’ sociaal werk vinden.

Niet elk doel, niet elke opdracht ligt op het domein van het sociaal werk. Deze professie is niet voor élk maatschappelijk doel inzetbaar. Het heeft een eigen finaliteit, gebaseerd op specifieke waarden. Banks drukt dit zelfs nog krachtiger uit in het volgende citaat: ‘*Social work is not only based on a set of values; social work IS a set of values*’ (Banks, 2004:137). De centrale waarden van sociaal werk zijn geformuleerd door de Internationale Federatie Social Work. De internationale definitie vermeldt de volgende waarden:

‘Social change, problem solving in human relationships and the empowerment and liberation of people to enhance well-being. Principles of human rights and social justice are fundamental to social work’ (www.IFSW.org, 2012).

Sociaal werk expliciteert dus de waarden empowerment, vrijheid, mensenrechten, welzijn en sociale rechtvaardigheid. Maar hoe laten die, eerder in abstracte terminologie geformuleerde waarden, zich in de dagelijkse praktijk (h)erkennen?

Sociaal werk gebeurt immers in een concrete werkelijkheid, terwijl de waarden van sociaal werk als beroep abstracte concepten zijn. Daartussen is een afstand. Sociaal werkers bevinden zich als het ware in een tussenruimte – tussen abstract en concreet – een plaats die het hen mogelijk maakt om afstand te nemen, wat nodig is om vanuit de specifieke beroepspositie van sociaal werk een professioneel standpunt te zoeken.

Het innemen van een professioneel standpunt houdt in dat de sociaal werker steeds opnieuw vorm moet geven aan de abstracte principes van sociaal werk in een concrete, particuliere context. Sociaal werk begint bij het concrete appel, maar stopt daar niet. Voor, tijdens en na het concrete handelen, dient de sociaal werker te zoeken naar de ethische grondslag van dit professionele handelen. Dit zoekproces is een essentiële schakel om te verantwoorden hoe sociaal werk met macht én onmacht omgaat. Hierover moet de sociaal werker helder kunnen communiceren.

Het is voor een herkenbare beroepspositie van blijvend belang dat sociaal werk zichzelf kan en wil verantwoorden. Niet enkel op het vlak van efficiëntie en effectiviteit, maar ook over de ethische keuzes die hieraan ten grondslag liggen. Met dit laatste bewijzen sociaal werkers dat ze in staat zijn een professioneel standpunt in te nemen over wat goed sociaal werk is. Dit boek draagt hieraan bij door sociaal werkers zelf aan het woord te laten over het ethische aspect van hun beroep.

‘Goed sociaal werk’ wordt niet uitsluitend gegarandeerd door het onderschrijven van een code, maar heeft nood aan *een levend proces*. Een proces dat bewust tijd en ruimte maakt voor ethisch redeneren en overleg, het liefst samen met beroepsgenoten. Op die wijze wordt het beroepsstandpunt wakker gehouden, wordt het zichtbaar en vooral mededeelbaar.

1.1.3. Gedeelde wijsheid

Om de ethische dimensie van sociaal werk levend te houden is het zich laten inspireren en bevragen door anderen, door vakgenoten – *inter pares* – essentieel. De auteurs geloven dat dergelijk overleg de rijkdom aan *practice wisdom* over het ethische aspect van sociaal werk zichtbaar en mededeelbaar maakt.

Ethisch redeneren of het verantwoorden van de ethische keuzes die de grondslag vormen voor het professionele handelen, is meer dan ‘*het zich enkel beroepen op zijn of haar morele gehalte – of authenticiteit, betrokkenheid, engagement – Ethisch argumenteren is meer dan psychologische zelfreflectie*’ (Debaene in Verbruggen e.a.; 2012:123). Ethisch redeneren gaat over het zoeken, wegen en vinden van goede redenen om het professionele gedrag te richten.

De lezer vindt in dit boek inspiratie uit de dagelijkse praktijk over het zoeken en vinden van een ethische fundering van sociaal werk. Een helder geformuleerde en onderbouwde logica in dat zoek- en denkproces maakt communicatie erover mogelijk. Daarom opteerden de auteurs voor een solide structuur, een denkkader dat zich uitdrukkelijk NIET als een stappenplan wil profileren. Een meer uitgebreide fundering van de keuzes bij dit denkkader is terug te vinden in het boek *Sociaal >weer<werk*.¹

In dit boek krijgt het denkkader de naam ‘DenK’, waarbij de letter D verwijst naar het doordenken vanuit de driedimensionele positionering van sociaal werk en de letter K het bewust kiezen accentueert. Een keuze maken betekent een knoop doorhakken én daarop aanspreekbaar zijn.

Het is de bedoeling dat DenK gebruikt wordt bij een individueel zoekproces. DenK kan echter ook ondersteuning en structuur bieden om het zoekproces en de dialoog rond de ethische dimensie in sociaal werk te delen met een (beroeps)groep.

Een organisatie kan ervoor opteren de betrouwbaarheid van ethische keuzeprocessen te verhogen, DenK kan ondersteunen om dit proces van levende beroepsethiek structureel te verankeren.

¹ Verbruggen, A, Tuteleers, P, Gryp, D. en Ponteur, F. (2012). *Sociaal >weer<werk*. Positionering vanuit beroepsethiek. Gent: Academia Press.

1.2. DenK in drie dimensies

De ethische laag in professionele beslissingen dient zich in eerste instantie vaak aan als een knoop, een zich ongemakkelijk voelen, weten dat er iets niet klopt. Het denkkader begint daarom eerst met de vraag de knoop te beschrijven waarmee in de beroepspraktijk geworsteld wordt, zodat helder wordt wat er precies aan de orde is.

De knoop wordt bewust in de vraagvorm geformuleerd. Wat is de hamvraag in deze ethische kwestie voor de sociaal werker? De ethische knoop als vraag formuleren laat ruimte. De ontrafeling kan dan nog alle kanten uit. De hamvraag nodigt uit tot verder onderzoek. Een mogelijk oordeel over de kwestie wordt hierdoor alleszins uitgesteld, want de knoop moet eerst van alle kanten belicht worden, voordat hij wordt doorgehakt. De structuur van het DenK-kader zorgt ervoor dat dit onderzoek op een systematische manier verloopt. Uiteindelijk leidt het hele denkproces ertoe dat de sociaal werker in staat is om een verantwoorde beslissing te nemen. Het denkkader beperkt zich dus niet tot het nadenken en overwegen, maar resulteert in een besluit dat de sociaal werker in staat stelt om te handelen. Dit handelen wordt gefundeerd vanuit argumenten.

Aan de basis van het ethische denkkader liggen drie oriënterende dimensies, die helpen om een standpunt te onderbouwen. Ze zijn geïnspireerd vanuit de communicatieve ethiek van Habermas. Het doel van deze communicatieve ethiek is te komen tot een rationele overeenstemming over wat goed is. Met rationele overeenstemming wordt bedoeld dat de verantwoording gebeurt met redelijke argumenten en niet door zich te beroepen op de eigen morele kwaliteit, op een Hogere Orde, of andere autoriteitsargumenten.

Door het zoekproces naar de ethische grondslagen van een beroepsbeslissing te systematiseren, wordt het denken geëxpliciteerd. De argumenten worden verwoord, bewust gemaakt, krijgen ruimte, worden geordend. Het proces – sommigen noemen dit een professioneel gewetensonderzoek – wordt zichtbaar en mededeelbaar. Het resultaat is dat sociaal werk zich aanspreekbaar kan opstellen, zowel naar beroepsgenoten als naar buitenstaanders.

Een beraad over de ethische grondslagen van een beslissing zal altijd de fundamentele waarden van het sociaal werk als ijkpunt nemen. Het is meer dan wenselijk om een dergelijk beraad of zoekproces vanuit een betrouwbare systematiek te leiden. Dit bevordert het zoeken naar rationele, redelijke argumenten. Het maakt het mogelijk het professionele handelen in een concreet geval ook in zijn ethische dimensie met rationele argumenten te legitimeren.

Rationele redenen kunnen volgens Habermas in drie categorieën worden onderverdeeld:

1. *de feiten*: dit zijn redenen die gebaseerd zijn op kennis van de sociale context, het daaruit volgende inzicht in de beroepspositie en de daarbij behorende rol. Deze dimensie wordt in het denkkader benoemd als de oriëntatie in de *breedte*;
2. *de normen*: dit zijn de redenen die gebaseerd zijn op voor het beroep relevante wetten, regelgeving, geboden en verbodsregels, codes. Deze dimensie moet de discretionaire ruimte helder maken. Het denkkader noemt dit de oriëntatie in de *hoogte*;

3. *de waarden en waarachtigheid*: hier gaat het om die redenen die te maken hebben met waarden, de oriëntatie op wat goed sociaal werk is. Deze dimensie gaat over het zoeken en vinden van een integer beroepsstandpunt. Het denkkader noemt dit de oriëntatie in de *diepte*.

1.2.1. Oriëntatie in de breedte: de positionering in de feitelijke context

Sociaal werk gebeurt altijd in en met een sociale context. Een sociaal werker assisteert immers vanuit een bepaalde maatschappij, vanuit een bepaalde organisatie, voor en met een bepaalde cliënt en diens sociaal systeem. Dat zijn op zijn minst al drie partijen, met onderscheiden belangen.

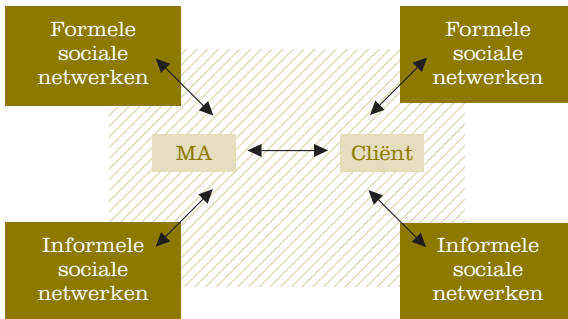
De sleutelvragen bij dit alles zijn: wat is mijn eigen beroepspositie in deze context, wat is mijn mandaat in dit geheel, wat is voor de sociaal werker de eventuele knoop in dit geval, voor welke keuzes wordt de sociale werker gesteld, wat zijn de mogelijke handelingsalternatieven?

Een manier om dit helder te krijgen, is het klassieke onderscheid dat in de sociologie wordt gehanteerd tussen macro-, meso- en microniveau. Mogelijk ligt de spanning in een loyaliteitsconflict van de sociaal werker tussen wat de organisatie vraagt, wat de maatschappij vraagt en wat de cliënt vraagt. Om hier een zicht op te krijgen, beantwoordt de sociaal werker de volgende vragen: welke partijen (zowel op micro-, meso- als macroniveau) zijn hier mogelijk in het geding, welke respectievelijke belangen spelen hierbij een rol, voor welke waarden staan ze?

© Agnes Verbruggen, Pascal Tuteleers, Dieter Gryp, Freya Ponteur

Een concrete manier om de sociale context in kaart te brengen, is het opstellen van een ecogram. Een ecogram is de schematische, visuele voorstelling van een sociaal netwerk. Formele netwerken behoren tot de systeemwereld, informele tot de leefwereld. Mensen zijn met verschillende netwerken verbonden. Deze uiteenlopende netwerken kunnen tegenstrijdige vragen of verwachtingen hebben ten aanzien van het sociaal werk. Het opsommen van deze vragen kan verhelderen welke waarden met elkaar in conflict zijn en zo bijdragen tot een overwogen en bewuste keuze.

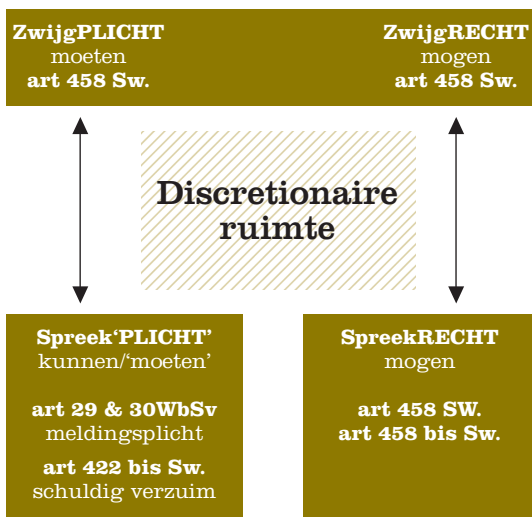

© Agnes Verbruggen, Pascal Tuteleers, Dieter Gryp, Freya Ponteur

1.2.2. Oriëntatie in de hoogte: de evaluatie van de normen

Sociaal werk gebeurt in een genormeerde context. Er gelden normen en regels, zoals gedragsregels, waarvan sommige geformaliseerd zijn in wetten. Dit wettelijke kader geeft (slechts) een standaard. Een rechtsregel *an sich* zal een ethisch probleem immers niet oplossen, maar dwingt de sociaal werker wel om zich ten aanzien van die standaard te positioneren. Een oriëntatie in de hoogte betekent dus dat de sociaal werker dit wettelijke gegeven in de eigen overweging een plaats kan geven. De volgende vragen zijn hier aan de orde: hoe verhoud ik me ten opzichte van dit kader, wat is mijn discretionaire ruimte? Juridisch betekent het begrip discretionaire ruimte: het eigen oordeel van een deskundige ten aanzien van vragen waar de wet vrijheid voor verantwoording mogelijk maakt. Het is het wettelijke kader voor en van de professionele autonomie. Het opsporen van relevante wetten en regels die van toepassing zijn op een casus, is een elementaire stap die het mogelijk maakt zicht te krijgen op de eigen discretionaire ruimte.

Voor sociaal werk is er één rechtsregel die specifiek de beroepsuitoefening normeert: het beroepsgeheim. Bovendien verwijzen heel wat sectorale decreten en wetten expliciet naar de geheimhoudingsplicht als een voorwaarde tot erkenning voor een organisatie. Het artikel 458 SW gebiedt te zwijgen, maar deze verplichting is niet absoluut. Er is dus een discretionaire ruimte voor de sociaal werker, waarin de bewuste overweging gebeurt van de grenzen van het beroepsgeheim.

1.2.3. Oriëntatie in de diepte: een integer beroepseigen standpunt

Een eerste stap in het vinden van een bewust beroepseigen ethisch standpunt is het opsommen van fundamentele waarden en belangen die op het spel staan. Het is eigen aan sociaal werk dat deze vaak op gespannen voet staan met elkaar. De centrale vraag is hier dan: welke waarden stelt de sociaal werker vast? Welke waarden botsen? Verder zijn de volgende vragen aan de orde: wat is hierin voor de sociaal werker de meest cruciale spanning, waarom vormt dit überhaupt een ethisch probleem?

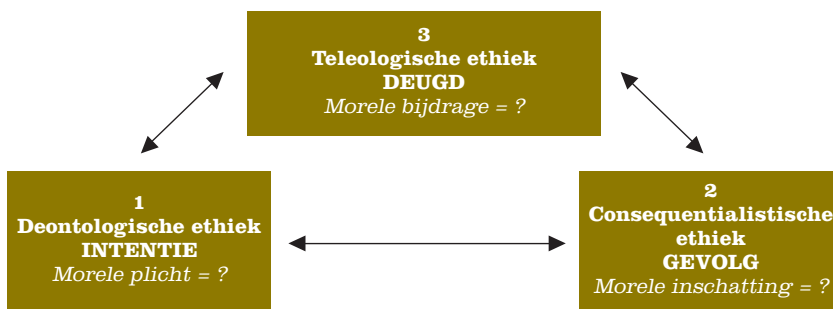
Door die opsomming komen de ethische argumenten overzichtelijker in beeld, wat essentieel is voor de volgende stap. De volgende vragen helpen hierbij: aan welke waarde geeft de sociaal werker voorrang, wat betekent dit voor de andere waarden die in het geding zijn, waarom maakt de sociaal werker deze keuze, op welke ethische argumenten berust deze keuze?

Bij het overwegen en argumenteren van mogelijke keuzes of ethische redenen waarom de sociaal werker X of Y zou doen, kan het volgende schema nuttig zijn.

Het splitst het menselijk handelen op in drie domeinen:

1. het handelen wordt aangestuurd vanuit intenties;
2. het handelen wordt afgewogen aan de hand van het inschatten van de gevolgen (consequenties);
3. het handelen wordt gestuurd vanuit deugden: welke sociaal werker wil ik zijn?

Dat betekent dat de sociaal werker zich de vraag stelt: vanuit welke intentie handel ik? Is dat een goede intentie volgens de waarden van het sociaal werk? Wat zijn de gevolgen van mijn optreden? En dragen die dan bij tot de waarden van het sociaal werk? Hoe betrouwbaar en integer ben ik als sociaal werker als ik X of Y doe? Wat is mijn professionele morele bijdrage?

© Agnes Verbruggen, Pascal Tuteleers, Dieter Gryp, Freya Ponteur

1.3. Het blanco DenK-kader

►► 1. DE PROLOOG: WAT IS DE KNOOP?

Doel van de proloog

De eerste spanningsvelden formuleren en het oordeel uitstellen.

Denkvragen

- Wat triggert me in de casus? Wat is mijn intuïtieve reactie?
- Wat is de knoop? Zijn er meerdere knopen?
- Wat is de hamvraag waarover ik aan de hand van het denkkader verder wil nadenken om tot een voor mij verantwoorde beslissing te komen?
- Met wie wil/kan/moet ik in deze casus in overleg gaan?
- Waarom?

►► 2. DE HELIKOPTERVIEW OP DE FEITEN: *HET KIJKEN IN DE BREEDTE*

Doel van de helikopterview

- de feitelijke situatie en alle spelers en posities in beeld brengen,
- de belanghebbenden benoemen,
- hun belangen (tegenstellingen) opsporen en concretiseren.

Denkvragen

- Wat zijn de – voor mij relevante – feiten?
- Wat zijn – voor mij relevante – vermoedens?
- Wie zijn de concrete belanghebbenden in deze casus? (nl: wie draagt de mogelijke gevolgen van mijn beslissing?)
- Wat zijn volgens mij hun belangen? Noteer in de volgende tabel.